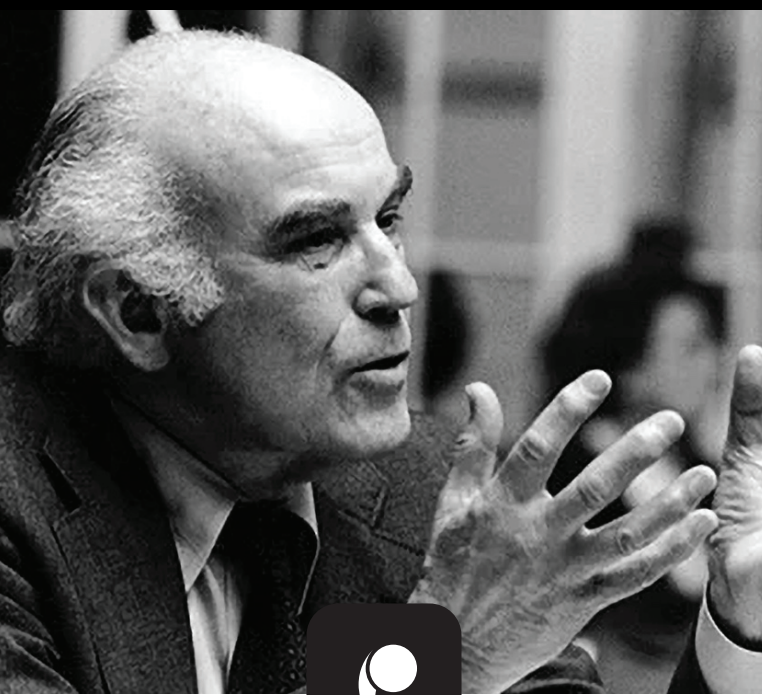

GELENEĞİN
SOSYOLOĞU

ROBERT NISBET

BENGÜL GÜNGÖRMEZ AKOSMAN

paradigma

GELENEĞİN SOSYOLOĞU

ROBERT NISBET

BENGÜL GÜNGÖRMEZ
AKOSMAN

GELENEĞİN SOSYOLOĞU
ROBERT NISBET

BENGÜL GÜNGÖRMEZ AKOSMAN

ISBN: 978-625-8079-33-3

1. Baskı: Mayıs 2024

Paradigma Yayınları

Yayın Yönetmeni: Mehmet Akif Memmi

Editör: Asuman Kılıçaslan

Son Okuma: Asım Öz

Kapak Tasarımı: VID Creatives

Tüm hakları saklıdır. Bu kitabın tümünün veya içeriğinin herhangi bir bölümünün yayıncının yazılı izni olmadan fotokopi dâhil, elektronik ya da mekanik herhangi bir yolla çoğaltılması yasaktır.

Paradigma Kitap Yayıncılık Anonim Şirketi

Sertifika No: 53690

Bereketli Sok. No: 20

Kuzguncuk/Üsküdar, İstanbul

www.paradigmayayinlari.com

info@paradigmayayinlari.com

twitter.com/paradigmayay

instagram.com/paradigmayayincilik

Baskı: Mavi Ofset Basım Yayın Ticaret San. Ltd. Şti.

Ziya Gökalp Mah. Süleyman Demirel Bulvarı

İş Modern İş Merkezi B Blok Kat: 1 22/23

İkitelli/Başakşehir İstanbul

Sertifika No: 45756

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	7
ÖNSÖZ	15
GİRİŞ	23
BİRİNCİ BÖLÜM	
ROBERT NISBET:	
AVRUPA GELENEKÇİLİĞİNİN AMERİKAN YORUMCUSU	35
Hayatı ve Eserleri	39
“Bir Sanat Formu Olarak Sosyoloji”	51
İKİNCİ BÖLÜM	
19. YÜZYIL AVRUPA MUHAFAZAKÂRLIĞI	
VE GELENEĞİN SOSYOLOĞU ROBERT A. NISBET	65
Muhafazakârlık: Geçmişin Peygamberleri	73
Muhafazakâr Paradigma: Dogma ve Ön Yargı	89
“Muhafazakâr” Sosyolog Robert Nisbet	103
Geleneğin Sosyoloğu Robert Nisbet	117
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
CEMAAT, OTORİTE VE GENEL BİR DEĞERLENDİRME	135
Cemaat	140
Otorite	150
Genel Değerlendirme	177
SONUÇ	207
KAYNAKÇA	211
DİZİN	221

Hocam Hüsamettin Arslan'ın Aziz Hatırasına...

SUNUŞ

Geçtiğimiz bir buçuk yüzyılın en büyük ideolojik çatışmalarının cemaat, ahlaki otorite, hiyerarşi ve kutsal gibi değerlerle, bireycilik, eşitlik, ahlaki serbestlik ve rasyonalist örgütlenme ve güç teknikleri gibi değerler arasında yaşandığı bugün artık apaçık bir gerçek hâlini almıştır.

Robert A. Nisbet

Amerikalı sosyolog Robert A. Nisbet'in sosyoloji tarihi hakkındaki fikirlerini ele alan elinizdeki çalışma yüksek lisans tezi olarak yazılıp yayımlanıncaya kadar¹ Türkiye'de sosyoloji tarihi denilince akla tek bir isim gelmekteydi: Nurettin Şazi Kösemihal. Onun *Sosyoloji Tarihi*² adlı eseri genelde üniversitelerin Türkçe öğretim yapan sosyoloji bölümlerinde sosyoloji tarihi derslerinde okutulan temel kaynak kabul ediliyordu. Benim yüksek lisans tezimi yazdığım yıllarda (1999-2001) Türkiye'deki sosyoloji tarihi alanında yabancı dilde yayımlanmış kaynaklar dışında zaten doğru düzgün başka bir kaynak bulunduğu da söylenemezdi. Sosyoloji öğrenimimizi kaynak kitaplardan ziyade birtakım

¹ Nisbet'in Türkiye'de tanınmasında elinizdeki çalışmaya ilaveden şu makalelerim de etkili olmuştur: Bengül Güngörmez, "Muhafazakârlığın Sosyolog Havarisi: Robert Nisbet", *Doğu Batı*, 2003, sayı: 25, s. 147-157. Bengül Güngörmez, "Muhafazakâr Paradigma: 'Dogma' ve 'Ön Yargı'", *Muhafazakâr Düşünce*, 2004, sayı: 1, s. 11-30. Bengül Güngörmez, "Modernleşme ve Ara Kurumların Çöküşü", *Muhafazakâr Düşünce*, 2011, sayı: 29-30, s. 25-38. Bengül Güngörmez, "Siyasi Hayatın Huzursuz Kuzenleri: Liberaller ve Muhafazakârlar", *Liberal Düşünce*, 8, sayı: 69-70, s. 107-114.

² Nurettin Şazi Kösemihal, *Sosyoloji Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1968.

makaleler ve sosyal bilimlerdeki çeşitli düşünürlerin eserleri ile yürütüyorduk. 1998 yılında Bursa Uludağ Üniversitesindeki sosyoloji lisans öğrenimimi tamamlayıp bir yıl ara verdikten sonra aynı bölümde akademik çalışma yapmaya başladım ve rahmetli hocam Prof. Dr. Hüsamettin Arslan yüksek lisansa başlar başlamaz elime İngilizce bir eser tutuşturdu. Bu kitap Robert A. Nisbet'in (1966) *The Sociological Tradition*³ kitabıydı. O zamanlar taze bir yüksek lisans öğrencisi olarak bu çetrefil kitabı cümle cümle okumuş ve tercüme etmeye çalışmıştım. Dersler bitip tez aşamasına geldiğimizde hocam "Nisbet çalışmaya ne dersin?" diye sordu. O zamanlar akademik literatürde Nisbet hakkında yazılmış ne herhangi bir tercüme eser ne de tek bir Türkçe makale vardı. Üstelik onun hakkında herhangi bir ön bilgim yoktu. Dolayısıyla Nisbet üzerine çalışmaya karar verirsem tezimi tamamen İngilizceden okuyarak yazmak durumunda kalacaktım. Tez konusunun içerdiği tüm zorluklara rağmen teklifi kabul ettim ve hemen çalışmaya başladım. Sonrasında Nisbet'in diğer önemli kitaplarını da yurt dışından ve Türkiye'deki çeşitli kütüphanelerden temin ederek okudum.

Nisbet sosyoloji tarihini aşına olduğumuz, standart sosyoloji tarihi kitaplarından hayli farklı bir tarzda ele alıyordu. Bir kere sosyologların resmigeçit töreni şeklinde yazılmış sosyoloji tarihi kitaplarına hayli uzaktı. Sosyoloji tarihini doksografik tarzda Comte'tan başlayıp kendisine kadar gelen bir silsile hâlinde ele almadığı gibi sistem ve öğretiler şeklinde de ele almıyordu. Temel aldığı şey sosyologların üzerinde düşündüğü "kurucu fikirler"di. Bunlar kendi kitabında da işlediği *cemaat*, *otorite*, *kutsal*, *yabancılaşma* ve *statü* fikirleridir. Biz Türk sosyologları için asıl vurucu nokta ise Nisbet'in yazma tarzından çok şu temel iddiasıydı: Sosyoloji muhafazakâr düşünürlerin fikirlerinden derinden etkilenmiş bir disiplindir. Sekülerist tarzda -diğer tarzlarda bilimi icra eden sosyoloji bölümleri

³ Robert A. Nisbet, *The Sociological Tradition*, Basic Books, Inc., Publishers, New York, 1966. [Türkçesi: *Sosyolojik Düşünce Geleneği*, çev. Yusuf Kaplan, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2013.]

varsa onlar da konudan henüz bihaberken- bilim yapan sosyoloji bölümlerimize hiç uymayacak bir iddiaydı bu. Hâlâ da kabul edilebilir olduğunu zannetmiyorum zira sosyoloji bölümlerinin acaba kaçında Nisbet'in sosyoloji tarihi okutuluyor ya da anlatılıyordur? Onun temel eserlerinden sosyoloji tarihi kitabı Türkçeye tercüme edildiği hâlde bu bölümlerin kaç Nisbet'in söz konusu tezinden haberdardır ya da onu ciddiye alıyordur?

Sebebi disipliner sofuluk ya da körlük, ideolojik bakış, ilgisizlik ya da önemsememek olabilir. Nedeni ne olursa olsun aradan geçen yıllara rağmen uygulamalı çalışmaları, proje ve indeksli yayınları iyice ön plana alan sosyoloji bölümlerinde durumun çok fazla değiştiğini düşünmüyorum. Akademide bırakın sosyoloji tarihiyle ilgilenmeyi, bugün teorik çalışmalar da büyük ölçüde önemini yitirmiş durumda. YÖK'ün de var gücüyle desteklediği, Anglosakson dünyasının gücüne ve iktidarına hizmet eden proje ve indeks odaklı akademik araştırma bu türden çalışmaların artık yeteri kadar alaka görmemesiyle sonuçlanıyor. “Düşünme veri üret!”, “Düşünme veri topl!” akademimizin yeni sloganlarıdır. Atama ve yükseltme kriterlerinde teorik çalışmaların ve tercümelerin pek fazla önemi kalmadı. Hâlbuki sosyolojik metinlerle derin bir şekilde haşır neşir olma bizim dönemimizdeki hocaların en fazla önem verdikleri hususlardan biriydi. Hem Hüsametttin hoca hem de o zamanlar Bursa Uludağ Üniversitesi Felsefe Bölümünde bulunan rahmetli Prof. Dr. Ahmet Cevizci hoca tercümeye müthiş önem verirlerdi. Teori bilmeyenin uygulama yapması kabul edilir bir şey değildi. Özellikle sosyoloji tarihi dersi sosyolojinin kerrat cetveliydi. Zira bir şeyin tarihini bilmek aynı zamanda o şeyin kendisini bilmektir. Hüsametttin Arslan'ın dediği gibi:

Tarih insanı geçmişin insanların tecrübe ya da deneyimlerinin çeşitliliğine, çoğulluğuna açar; felsefe tarihi, felsefeyi insanlığın felsefi birikiminin çoğulluğuna, sosyoloji tarihi,

insanlığın sosyal tarihinin çeşitliliğine açar; tarihi ıskalayan akademik disiplinler ancak ‘fanatik’ felsefeciler ve sosyologlar yetiştirebilir. Tarih insanı ‘akıllı’ yapar; sosyoloji tarihi sosyoloji öğrencisini ‘akıllı’ (sosyolojik akıl); felsefe tarihi felsefe öğrencisini ‘akıllı’ (felsefi akıl); iktisat tarihi ekonomi öğrencisini ‘akıllı’ (iktisadi akıl) vs. yapar.⁴

Bugün sosyoloji ve felsefe bölümlerimizin bu kadar fanatik öğrenci ve akademisyen yetiştirmesinin önemli bir sebebi sosyoloji ve felsefe tarihine verilen önemin son derece az oluşudur. Sosyoloji tarihi dersleri alan bir öğrenci genelde iki dönem boyunca- bizim bölümümüzde, yani Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde bu süre dört dönemdir ve Hüsamettin hoca bölüm başkanırken özellikle sosyoloji tarihini iki dönemden dört döneme çıkarmıştır- birbiriyle çelişen fikirleri öğrenir. Sosyoloji tarihi öğrencisi dersler boyunca Marx’ın fikirlerini öğrendiği gibi, Saint-Simon’un, Comte’un, Tönnies’in, Weber’in, Durkheim’in, Tocqueville’in, Pareto ve Simmel vd.’nin fikirlerini de öğrenir. Bunlar bir yandan sosyolojik düşünce geleneğini oluştururken öte yandan sosyoloji tarihindeki inanılmaz fikir çeşitliliğini gösterirler ve bunları temelde uzlaştırmanın pek bir imkânı da yoktur. Sosyoloji tarihi, felsefe tarihi okumak kişiyi fanatizmlere, radikalizme karşı dirençli kılar. Arslan’a göre, insan bir ihtilaf varlığıyken, kendisiyle ve en yakınındakilerle bile bir ihtilafa düşebilirken Türkiye’de sosyal bilimlerde “yöntemcilik”⁵ adı altında bir ihtilaf yoktur. Herkes bir biçimde, bir araştırma metodu altında şüphesiz araştırma yapıyordur ancak sosyolojide filhakika düşünce, refleksiyon nerededir? Burada düşünme değil, “uzmanlaşma” söz konusudur. Uzmanlaşma ise Arslan’a göre entelektüel emeğin teknolojizasyonudur. Bu aynı zamanda entelektüel emeğin Amerikanizasyonu da demektir. Uzmanlaşma sadece

⁴ Hüsamettin Arslan, “Nisbet’in *Sosyolojik Düşünce Geleneği*’ne Derkenar: Etik Cemaat”, Robert A. Nisbet, *Sosyolojik Düşünce Geleneği*, s. 19.

⁵ Hüsamettin Arslan, *Yöntemi Aşan Bilim: Kurtarıcı ve Kutsal Bilim Anlayışına Reddiye*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2024.

uzman olunan konu hakkında düşünmek ancak kendisi hakkında düşünmemektir. “Sosyoloji kendisi hakkında düşünmez, toplum hakkında araştırma yapar.” Hâlbuki Nisbet, bir sosyolog olarak, sosyoloji hakkında düşünen bir sosyolog olarak sosyolojiyi bir sanat formuymuş gibi düşünebilmektedir.

Lisansüstü öğrenimimiz boyunca bizim entelektüel nasibimize düşen şey “sosyal teori” çalışmaktı. Her ne kadar ben müteakip entelektüel seyahatimde sosyolojiden biraz uzaklaşıp dümeni sosyal teoriye ve özellikle de politik teoriye doğru kırdıysam da bu tercihte de Nisbet’in sosyoloji hakkındaki teorik yaklaşımları son derece etkili olmuştur. Onun metinlerindeki fikir ve konu zenginliği beni başka mecralara sürükledi. Bu tercihimin diğer sebebi ise Hüsamet-tin hocamın çalıştığı konuların –bilgi ve bilim sosyolojisi- zorluğu, çok da ilgimi çekmemesi ve belki de bu nedenle hocamın fikirlerini ve çalışmalarını hiçbir şekilde aşamayacağım düşüncesidir. Bunu samimi bir itiraf kabul edebilirsiniz. Zira usta-çırak ilişkisinde had bilmek bizim dönemimizde en önemli şeylerden birisiydi.

Nisbet’in sosyoloji disipliniyle ilgili temel tezine geri dönersek şöyle bir değerlendirme yapmak mümkündür: Moderniteyle ilgili tartışmalar antikler mi modernler mi üstün tartışmasına kadar geriye giderken, ilericiler ve gericiler, modernler ve muhafazakârlar, yenilikçiler ve tutucular arasındaki tartışma çok daha eskiye gider. Bu tartışma dünya değiştikçe asla sonlanmayan bir tartışmadır. Her dönemin modernleri vardır ve bugünün ilericileri yarının tutucularına kolayca dönüşebilirler. Sosyal bilimlerde ilerleme ve çöküş hikâyeleri pek çok düşünürün ele almadan geçmediği konulardandır. Alman Amerikan filozof Eric Voegelin’in de dediği gibi tarihte hep bir düzen-düzensizlik, ortodoksi-gnostik, hülâsa eski-yeni tartışması mevcuttur. “Cetlerimizden üstün müyüz?” sorusu kuşaklar boyu sorulagelmıştır ve pek tabii yeni ve eskiye bakış sosyal ve politik konumlar üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Meselenin

odak noktasında “ilerleme fikri” ve bunun ideolojik kullanımları bulunur. Söz konusu fikir Nisbet’in yakın zamanda dilimize de tercüme edilen ilerleme hakkındaki kitabında⁶ gösterdiği gibi sadece çağın bir meselesi değil, Yunan’a kadar giden oradan Roma ve Augustinus’a sirayet eden bir fikirdir. Elinizdeki çalışma Nisbet’i izleyerek muhafazakârlık ve modernlik meselesini, gelenek ve geleneğe karşıtlık problemini sosyoloji disiplininin ortaya çıkışında temel hareket noktası olarak ele alıyor. Sosyoloji disiplinin kökenlerinde elbette kurucu babası Auguste Comte’un ortaya koyduğu şekilde⁷ sosyal statik ve sosyal dinamik fikirleri bulunur. Okuduğunuz kitapta ise sosyolojinin kökenindeki sosyal statik fikri daha çok vurgulanmıştır. Çünkü Nisbet’in eğilimi de bu yöndedir. Sosyal statik geleneği temsil eder. Ancak gelenek değişim içerisinde gelenektir. Nisbet’e göre sosyoloji aydınlanma düşüncesinden değil, anti-aydınlanma düşüncesinden doğmuştur. Zira Nisbet’in ileri sürdüğü gibi Comte bugün toplumun ilerici elitlerinin gerici kesimler olarak kabul ettikleri muhafazakârları, reaksiyonerleri övüyordu ve Bonald’a hayranlık besliyordu. Muhafazakâr düşüncenin sosyoloji üzerindeki tesiri muazzamdır.

Nisbet okurken ve yüksek lisans tezimi yazarken Avrupa muhafazakârlığını adım adım keşfediyordum ve bu beni açıkçası hep heyecanlandırmıştır. Belki de Türkiye’deki sosyoloji anlayışının haddinden fazla pozitivist oluşu, sınırlılığı ve başka disiplinlere kapalılığı nedeniyle okuduklarım beni çok fazla alakadar etti. Karşılaştığınız kişiler, düşünürler ve eserleri kaderinizi de belirler. Buna entelektüel kaderiniz de dâhildir. Muhafazakârlıkla ilgili okumalardan sonra sosyolojiyle değil, politik teoriyle daha derinden ilgilenmek istedim ve doktora tezimde Alman Amerikalı muhafazakâr ve po-

⁶ Robert Nisbet, *İlerleme Fikrinin Tarihi*, çev. Adem Bölükbaşı, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2023.

⁷ Nisbet’in sosyoloji tarihi çalışması sosyoloji disiplininin İbn Haldun’a ya da Aristoteles’e kadar götürülebileceğine dair tartışmalara da son verir niteliktedir; zira sosyoloji disiplini 19. yüzyılın çocuğudur ve o, modernitedeki bir kırılmadan doğmuştur: toplum fikrinin keşfinden. Toplum fikri aydınlanmanın bireyciliğe vurgusuna karşı bir tepkidir.

litik filozof Eric Voegelin'in politik fikirlerini ele aldım.⁸ Müteakip çalışmalarında bazılarının pek hoşuna gitmese ve eleştirilsem de Avrupa 'gericileri'yle uğraşmaya devam ettiğimi itiraf etmeliyim. Bugün muhafazakârlık sadece toplumun muhafazakâr kesimlerini değil, sekülerlerini hatta dünyaperestlerini de ilgilendiren bir mesele hâline gelmiştir. Siyasi ya da kültürel muhafazakârlık hakkındaki çalışmalar gün geçtikçe artmakta ve bu konuyla ilgili literatür genişlemektedir. Yine sosyal bilimlerde gelenek, otorite, dil, yabancılaşma, kutsal, din ve devrim hakkında dün olduğu gibi bugün de düşünmek zorundayız. Özellikle gelenek, akıl geleneği ya da John Caputo'nun deyişiyle aklın kurumsallaşması da düşünüldüğünde hiçbir şekilde modası geçmiş bir fikir değil, sosyal teoride her zaman hesaplaşılması gereken temel meselelerden birisidir.

"Modern dünya çıldırmış Hristiyan fikirleriyle doludur!" diyordu Chesterton. Neticede eski dünya henüz son sözünü söylemiş değil. Batı düşüncesinde bugün politik-teolojik meselelere, Orta Çağ'a, muhafazakârlıkla ilgili fikirlere alâka sürekli artmaktadır. Biz de bu ilgiye bigâne kalamayız. Şimdilerde Nisbet'in çalışmaları yavaş yavaş da olsa Türkçeye kazandırılmaya başlandı. Zaman geçtikçe Nisbet'e dönük alakanın artacağına, daha çok tercüme ve çalışma yapılacağına inanıyorum. Nisbet'in çalışmaları sosyolojik düşünce geleneği ve ilerleme hakkındaki çalışmalardan ibaret değil elbette. Cemaat, otorite, ara kurumlar, modernite, Fransız Devrimi hakkında çok önemli çalışmaları da var. Elinizdeki çalışmadan bu geniş kaynakçaya ulaşabilirsiniz.

Bu minvalde ülkemizdeki Nisbet hakkında oluşmakta olan literatüre katkıda bulunmak gayesiyle elinizdeki çalışmayı tez olarak kabul edildiği hâliyle ve üzerinde imla ve editöryal ufak değişiklikler dışında esasa dair herhangi bir değişiklik yapmaksızın yayımlama-

⁸ Bengül Güngörmez, *Eric Voegelin, İnsanlık Draması: Din ve Politika İlişkileri*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2011.

ya karar verdim. Tezler, tez olarak yayımlanmalıdır. Elbette Nisbet'i şimdi yazsam çok daha farklı açılardan yazardım. Belki daha profesyonelce kaleme alınmış bir metin de olabilirdi. Bütün değerlendirmelerimi mutlaka tekrar gözden geçirirdim. Ancak dediğim gibi, tezler tez hüviyetiyle yayımlanmalıdır. Bununla birlikte aradan geçen bunca yıla ve yazılışındaki acemiliklere rağmen çalışmamın yine de bir özelliği ve önemi olduğuna inanıyorum. Elinizdeki eser benim ilk göz ağrımdır. Diğer metinlerimle mukayese ettiğimde belki acı dolu bir parantez, belki tamamlanmamış bir kucaklaşma. Teselli olarak İngilizce literatürden yazılması özelliğiyle bu çalışma günümüzdeki Türkçeden Türkçeye yazılmış yüksek lisans tezleriyle en azından mukayese edilebilir.

Bu çalışmadaki her tür kusur bana, geri kalan iyi şeyler ise hocam ve danışmanım Prof. Dr. Hüsamettin Arslan'a aittir. Nisbet'i benimle tanıştırdığı ve sonraki entelektüel macerama yön vermesini sağladığı için kendisine minnettarım. Hem kitabımın hem okurlarının şansı bol olsun.

Bengül Güngörmez Akosman, Bursa, 2024

ÖNSÖZ

Akademik dünyanın da “moda”ları vardır ve “ortalama” akademisyen çoğu zaman “entelektüel” modayı izler. Bu çalışmanın ele aldığı konu ya da problemin ülkemizdeki “moda” temalardan biri olmaması, onun bir bakıma avantajıdır. Elinizdeki eserin teması, ülkemizde ihmal edilmiş bir sosyolog hüviyetindeki Robert A. Nisbet’tir. Ayrıca bu çalışma, Nisbet’in görüşleri bağlamında, sosyal bilimlerde görmezden gelinen ya da uzun bir süredir reddedilen gelenek ve muhafazakârlık fenomenlerini ele alıyor. Çalışmamızın amacı, kısaca şöyle formüle edilebilir: Ortodoks sosyal bilimin ve sosyal bilimcilerin görmezlikten geldiği önemi tartışma götürmeyecek ölçüde açık bir sosyolog düşünüre ve onunla ilgili bir fenomene dikkat çekmek.

Robert Nisbet’i ve ilgili fenomenleri çalışma konusu olarak belirle-mekte şu soru bize kılavuzluk etti: “İlerlemeci” ya da “aydınlanma-cı” “ön yargılarından” veya eğilimlerinden dolayı Türkiye’de ente-lektüellerin ve sosyologların göremediği şey nedir? Biz bu soruya “gelenek” ve “muhafazakârlık” diye cevap verdik ve bu cevap bizi Nisbet’e götürdü. Amerikan sosyoloji tarihinin önemli şahsiyetler-den birisi olmasına rağmen görmezden gelinmiş, eserleri uzun yıl-lar dilimize hiç çevrilmemiş bir sosyolog olan Nisbet’e ilgisizliğin nedeni açıktır: Nisbet muhafazakâr bir sosyolog, muhafazakârlığın ve geleneğin sosyoloğudur.

Ülkemizde “gelenek”, entelektüeller ve sosyologlar tarafından, Batı toplumlarından “geri” kalmamızın nedeni ve gelişmenin önündeki engel görülmüştür. Entelektüel literatürde gelenekten çok fazla söz edilmez, söz edildiğinde de küçümsenir. Türkiye’de “modern” entelektüel için gelenek, tutuculuğun, gericiliğin, gelişmeye ve ilerlemeye karşı olmanın ifadesidir. Ülkemizdeki ortodoks kanaate göre gelenek, aklın, rasyonalitenin ve bilimin karşı kutbunda yer alır. Gelenek karşı çıkılması gereken kültürel statüko; dogma, hurafe, din, sarık, tekke, türbe demektir. Nisbet “gelenek”ten söz etmekten çekinen entelektüellerimizin ve sosyologlarımızın, “ilerlemeci” ya da “aydınlanmacı” ön yargılarının da bizatihi bir geleneğe, Batılı bir geleneğe dayandığını anlamamızı sağlar. Gelenek kaçınılmazdır.

Geleneğin kaderini, kendisi de entelektüel, felsefi ve politik bir gelenek olan muhafazakârlık büyük ölçüde paylaşır. Ülkemizde muhafazakârlık tıpkı gelenek gibi pozitivizmin görmezden geldiği “ikincil nitelikler”, matematiksel dille ifade edilemezler alanına dâhil edilerek, entelektüel ve politik alandan dışlanmıştı. Muhafazakâr olmak demek “gerici”, “tutucu”, “yobaz” olmak demektir. Türkiye’de, İngilizce *conservatism* (korumak, muhafaza etmek, stoklamak) kavramının yine İngilizce bir kelime olan *preservatism* (tutuculuk) kavramıyla sürekli birbirine karıştırılması muhafazakârlığa karşı takınılan entelektüel tutumun ifadesidir. Bu kavramsal kafa karışıklığının da etkisiyle muhafazakâr düşünceye felsefi, siyasi bir düşünme tarzı olarak itibar edilmez. Muhafazakârlık, demokrasi, liberalizm veya Marksizm gibi “moda” olmuş bir akım değildir. Batılılaşma serüvenimizde Batı’dan aldığımız düşünce gelenekleri arasında Marksizm, liberalizm, feminizm vs. vardır ama muhafazakârlık yoktur. Edmund Burke, Louis de Bonald, Joseph de Maistre gibi muhafazakâr düşüncenin çekirdek kadrosunu meydana getiren düşünürlerin eserlerinin Burke hariç dilimize çevrilmemiş oluşu bu argümanın gücünü yeteri derecede kanıtlar. Elinizdeki ki-

tapta muhafazakârlığın, liberalizm, sosyalizm gibi diğer politik ve entelektüel gelenekler kadar derin felsefi, sosyolojik ve politik köklere sahip olduğunu kısmen de olsa göstermeye çalışacağız. Muhafazakâr düşüncenin temel paradoksu “muhafaza etme” amacını gütmesine rağmen zaman içinde çok büyük değişikliklere uğramasıdır. Muhafazakârlık farklı fikirleri bünyesine dâhil ederek çok çeşitli fraksiyonlara ayrılmıştır. En önemli iki özelliği doktriner olmayıp farklı fikirlere eklemlenebilmesi ve değişime açıklığıdır. Muhafazakârlık bölümünde muhafazakârlığın bu iki özelliği çeşitli görüşler çerçevesinde ele alınacaktır.

Elinizdeki çalışma, muhafazakâr düşünceyi genel hatlarıyla ele alırken Türk muhafazakârlığı konusunu dışarda bırakıyor. Bu sınırlandırmanın nedeni biraz da metnin yazarının Avrupa muhafazakârlığı denilen muhafazakârlıkla Türk muhafazakârlığının birbiriyle tamamen örtüşmediğini düşünmesidir. Türkiye’de muhafazakârlık Batı’daki gibi entelektüel ve felsefi bir gelenek şeklinde gelişmemiştir. Bunun nedeni Batı toplumlarıyla kendi toplumumuz arasındaki çok önemli toplumsal farklılıklardır. Batı toplumlarında muhafazakâr tepkinin ortaya çıkışı onların kendi iç dinamiklerinin, geçirdikleri toplumsal değişimlerin bir sonucudur. Batı’da muhafazakârlık, Batı toplumlarının kendi içindeki radikal değişime verdiği organik tepkidir. Bizim toplumumuzda ise entelektüellerin önündeki en önemli sorun var olanı muhafaza etmekten önce, dünya güç hiyerarşisinde alt sıralara düşmüş bir toplumun nasıl hiyerarşinin üst sıralarına çıkartılacağı ve yok olup gitmekten kurtulacağıydı. Batı toplumlarının ise kendileri dışında örnek almaları gereken, yetişmeleri gereken onlardan daha gelişmiş toplum ya da toplumlar yoktu. Zira onlar hiyerarşinin üst sıralarını işgal ediyorlardı. Onların tepkisi bu yüzden kendi içsel değişimlerine dair bir tepkiydi. Bizdeki muhafazakâr tepki ise Batılılaşma süreci ile birlikte ortaya çıkmıştır. Biz önce Batılılaşmanın gerekliliğini kabul etmek; sonra da radikal bir değişime tepki göstermek zorundaydık.

Entelektüellerin bahsettiğimiz probleminden dolayı çökmekte olan toplumları için bir kurtuluş reçetesi aramaları ve kurtuluşu Batılılaşmada bulmaları onların radikal değişimlere verecekleri muhtemel tepkileri büyük ölçüde törpüler. Batı muhafazakârlığı temelde Fransız Devrimi'ne tepkinin; Türkiye'de muhafazakârlık, Batılılaşma hareketine tepkinin ürünüdür.

Bizdeki muhafazakârlığın Batı toplumlarındaki muhafazakârlık gibi entelektüel ve felsefi bir gelenek olarak gelişmemesinin diğer bir nedeni de muhafazakâr tepkinin toplumsal hiyerarşide ortaya çıkış yönüdür. Batı'da değişimin yönü aşağıdan yukarıya doğruyken, bizde yukarıdan aşağıya doğrudur. Dolayısıyla Batı toplumlarında tepki statükodan gelmekteyken bizim toplumumuzda halktan gelmektedir ve tepkinin yönü de aşağıdan yukarıya doğrudur. Batı'da statüko muhafazakârdır ve kendi konumunu sağlamaya almak için bütüncül, sistematik bir ideoloji geliştirebilmiştir. Bizde ise tepki statükodan değil, daha dağınık, daha müphem kalabalıklardan geldiği için muhafazakârlık sistemli bütüncül bir ideoloji geliştirememiş, Hilmi Ziya Ülken'in deyişiyle “bilgisiz bir kütle homurtusu” şeklinde cereyan etmiştir. Entelektüel ve felsefi bir gelenek olarak muhafazakârlığın halk kitlelerinden doğması elbette beklenemezdi. Günümüzde, muhafazakârlık, tutuculuk, gericilik, irtica, mürteci ifadelerinin birbirinin yerine bu kadar rahat kullanılması sözünü ettiğimiz sürecin sonucudur. Bu yüzden değişime direnen “bilgisiz” halk kitleleri “yobaz”, “gerici” ve “tutucu” sayılmışlardır.

“Bir kişi,” der Richard E. Palmer, “muhteşem bir lirik şiir, roman veya tiyatro eserinin canlı dünyasına girecekse, kendi şahsi ‘dünyasını’ riske atmalıdır.” Palmer'in bu sözünü Nisbet'in eserleriyle meşgul bir kişi için de söyleyebiliriz. Nisbet'in kitaplarının canlı dünyasına girmek, eserleriyle diyaloga girmektir. Bu yüzden elinizdeki eser, Nisbet'in eserlerinin sistematik bir analizi değil, metnin yazarının,

Nisbet'in eserleriyle girdiği diyalogun bir ürünüdür. Elinizdeki çalışmada ortaya konulan Nisbet takdimi, yalnızca kitabın yazarının takdimi görülmelidir ve bu Nisbet'in biricik takdimi değildir.

Bu tez Nisbet'i, bütün görüşleriyle olmasa da en önemli görüşleriyle takdim etmeyi amaçlıyor. Bu takdim esnasında tezimizin eğer varsa biricik iddiası insan hayatında hem değişmenin hem de sürekliliğin bir arada var olabileceği fikrinin gelenek ve muhafazakârlık fikirleri çerçevesinde doğrulanmasıdır. İnsan hayatı yıkımı ve değişmeyi olduğu kadar korumayı ve sürekliliği de içine alır. Bunu şu şekilde de ifade edebiliriz: Toplumsal hayata ilişkin değişiklikler zamanla tarihi, bir başka deyişle de geleneği oluşturlar. Değişme boşlukta gerçekleşmez. O, her zaman “bir şeye karşı” değişme ya da “bir şeyin” değişmesidir. Geleneğin olmadığı yerde değişmeden söz edilemez. Müteakip bölümlerde Nisbet'in görüşleri boyunca bu iddia kolaylıkla izlenebilir.

Giriş bölümü, Nisbet'in fikirlerine genel bir giriş yapmayı amaçlıyor. Onun sosyoloji tarihini nasıl ele aldığı ve değişme – süreklilik perspektifi genel olarak işleniyor.

“Robert Nisbet; Avrupa Gelenekçiliğinin Amerikan Yorumcusu” başlıklı birinci bölümün ilk alt başlığı, Nisbet'in hayatını ve eserlerini konu alıyor. Bu bölümde Nisbet'in en önemli argümanı, yani sosyolojinin kökeninde muhafazakâr düşüncenin bulunduğu iddiası ayrıca ele alınacak. Onun iddiası elbette sosyolojiye nasıl baktığıyla da ilişkilidir. Dolayısıyla Nisbet'in sosyolojiyi nasıl gördüğü bu bölümde mümkün olduğunca açık hâle getirilmeye çalışılacak. Nisbet'in söz konusu iddiasını tartışırken ayrıca sosyolojinin ideolojiyle ilişkisine de değinilecektir.

“19. Yüzyıl Avrupa Muhafazakârlığı ve Robert Nisbet” adlı ikinci bölümün ilk üç alt başlığı altında ise Nisbet'in fikirlerinin daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla entelektüel cetleri konumundaki

muhafazakâr düşünürler fikirleriyle birlikte ele alınıyor ve şu sorulara cevap aranıyor: Muhafazakârlık hangi entelektüel ve tarihsel kontekste doğmuştur? Homojen ve yekpare bir muhafazakârlıktan bahsedilebilir mi? Eğer edilemeyecekse muhafazakârlığın belli başlı versiyonları ya da fraksiyonları nelerdir? Muhafazakâr düşünürlerin temel argümanları nelerdir? Muhafazakârlığın etkileri hakkında neler söylenebilir? Nisbet ne türde bir muhafazakârdır? İkinci bölümün son alt başlığında Nisbet'in eserlerinin odağına yerleştirdiği "gelenek" fikri, Nisbet'in ve çeşitli düşünürlerin bu konudaki görüşlerine göndermelerle incelenecek ve bu düşünce çağdaş sosyolojide önemli bir yer tutan *geleneksizleşme* (detradi-tionalization) tartışmalarıyla bağlantısı kurularak ele alınacak. Tartışmanın amacı, Nisbet'in ve önemli saydığı "gelenek" fikrinin günümüz sosyolojisindeki yerini kabaca belirlemek. Bu bölümdeki tartışmanın hedefi, "gelenek" fikri anlaşılmadan hem Nisbet'in, hem sosyolojinin, hem de toplumun anlaşılamayacağıdır. Geleneği gelenek yapan şey nedir? Geleneğin sosyal bilimlerdeki yeri ve önemi nedir? "Sosyolojik gelenek" ne anlamda bir gelenektir? soruları cevap arayacağımız sorulardan yalnızca birkaçıdır.

"Cemaat, Otorite ve Değerlendirme" başlığını taşıyan son bölümde, Nisbet'in sosyolojik geleneğin çekirdeğini oluşturduğunu ileri sürdüğü temel kavramlarından ikisi, Nisbet'in görüşleri çerçevesinde ele alınıyor. Bu kavramlar cemaat ve otorite kavramlarıdır. Bu iki kavramın tercihi ve statü, yabancılaşma, kutsal kavramlarının burada ele alınmamasının nedeni, onların hem tezimizin kapsamı dışında yer almaları, hem de nispeten (bütünüyle değil), gelenek ve muhafazakârlık tartışmamızın periferisinde kalmalarıdır. Nihai noktada bu ayıklama, araştırmacının subjektif tercihi olarak da görülebilir. Bununla birlikte Nisbet bu kavramları *Sosyolojik Düşünce Geleneği*'nde ele alırken aynı sırayı takip etmiştir. Bölüm ayrıca bir genel değerlendirmeyi de içeriyor. Bu çerçevede, Nisbet'in görüşlerinin, onu günümüzün önemli bir felsefi tartış-

masıyla, Gadamer-Habermas tartışmasıyla ilişkilendirerek çağdaş bir yorumunu yapmayı amaçlıyoruz. Temel maksadımız, Nisbet'in gelenek görüşünün önemini ortaya koyarken yalnız olmadığını, Nisbet'in geleneğe vurgusunun modası geçmiş bir vurgu olmadığını göstermektir. Hem Nisbet hem de Gadamer birbirlerine hiç atıfta bulunmamış olsalar da ortak bir noktadan, yani gelenekten yola çıkarlar. Son olarak bu bölümde sosyolog Nisbet daha spesifik bir kontekstte ele alınıyor. Bir sosyolog olarak Nisbet'in ayırt edici özelliği nedir? Nisbet'in görüşleri Türkiye'deki sosyoloji için ne türden katkılar sağlayabilir, sorularına cevap aranıyor. Sonuç bölümünde ise genel bir değerlendirme yapılıyor ve çalışmanın Türkiye için varsa, önemine değiniliyor.

Önsöze son verirken, hazırlanmasında karşılaşılan bazı zorluklara değinmenin, tezin değerlendirilmesine katkıda bulunacağı ortadadır. Bu zorlukların ilki ve en önemlisi, Nisbet'in yetmiş küsur makalesinin tamamına ulaşamamasıdır. Biz bu eksikliği, Nisbet makalelerindeki görüşlerini, araştırmamızda merkezî bir yeri bulunan metinlerinde ele aldığı için kısmen giderdik. Yine bu eksikliği, ikinci elden iktibaslarla hafifletmeyi denedik.

Tezin temel hedeflerinin yanında neyi hedeflemediği de söylenmelidir. Bu tez Nisbet'in bütün eserlerinin sistematik bir analizini yapmayı amaçlamıyor. Nisbet'in Amerikan sosyolojisindeki yerini belirlemeyi, Amerikan sosyolojisine uzun vadedeki etkilerini araştırmayı da amaçlamıyor. Amaçlanan şeyler, Robert Nisbet'in görüşlerini tanıtarak ülkemizdeki sosyolojiye bir ölçüde katkıda bulunmaktır. Sosyolojinin bilhassa da sosyoloji tarihinin ülkemizde pek bilinmeyen alternatif bir yorumunu sunmaktır. Bu yorum Nisbet'in yorumudur. Diğer amacımız da kendi toplumunun problemlerine çözüm arayan Batılı bir sosyoloğun bulduğu çözümlerin, bizim problemlerimizin çözümü için bazı ipuçları sağlayıp sağlayamayacağını araştırmaktır.

Bu tezin ele almayı amaçladığı problemleri yeterince ele alamadığı apa ktır. Bazı konulara kabaca değinilmek zorunda kalınmıştır. Bunlardan gelenek ve muhafazakârlık konusu yalnızca temel çizgileriyle aktarılmaya çalışıldı. Cemaat ve otorite başlıkları altında demokrasi ve totalitarizm ilişkisi bütün boyutlarıyla ele alınamadı. Nisbet'in görüşlerinin toplumsal problemlerimizle ilişkisinin yeterince değeriendirilemediği de açıktır. Söz konusu ilişkiyi ele almak, kendi toplumsal tarihimizin, özellikle de modernleşme tarihimizin sosyolojik bir araştırmasını gerektiriyor. Bu kadar önemli bir meseleyi ele alamadığımız için gösterebileceğimiz tek mazeret, zamanın sınırlılığı ve bu tezin yalnızca bir emekleme döneminin ürünü olmasıdır. Mazeretimizi haklı çıkaracak tek şey ise sınırlılığımıza rağmen Nisbet'in görüşleriyle ilgili bazı tespitlerde bulunabilmiş olmamızdır. Şimdi, kendimizi bu çalışmanın ele aldığı temel soruna hazırlayabiliriz.

GİRİŞ

Süleyman yeryüzünde yeni bir şey yoktur diye
buyurur. Böylece nasıl Eflatun, bütün bilginin yalnızca
anımsama olduğunu kurmuşsa; Süleyman da bütün
yenilik, yalnızca unuttuğundur yargısını verir

Francis Bacon

Si cambia il maestro di cappella /
Ma la musica é sempre quella.⁹

İtalyan Halk Deyişi

Düşünceler boşlukta doğmazlar. Düşünce yalnızca ortaya
çıktığı zamanın değil aynı zamanda geçmiş çağların da
ürünüdür. İnsanın nasıl tarihi varsa kavramların da tari-
hi vardır. Tıpkı diğer kavramlar gibi modern sosyolojinin merkezi
kavramları da tarihin derinliklerinden gelirler ve kökleri ortaya
çıktıkları sosyal ve maddi şartlardadır. Onlar meydana gelmiş bir
dizi tarihsel-toplumsal olayın sonucunda ortaya çıkarlar ve daha
sonra meydana gelecek olaylara etkide bulunurlar. Sosyoloji, sos-
yoloji tarihinden ayrı düşünülemez. Ünlü Fransız sosyal filozof ve
sosyolog Emile Durkheim'in dediği gibi aslında "Sosyoloji belli bir
tarzda düşünülmüş tarihtir."¹⁰ Carlyle'nin "Büyük adamların tari-

⁹ Yeni bir orkestra şefi var, ama müzik aynı.

¹⁰ Emile Durkheim, *Sosyolojik Metodun Kuralları*, çev. Enver Aytekin, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1994, s. 21-22.